

KÜRESELLEŞME ÜZERİNE *

Hasan ONAT *

I

Küreselleşme, bilimde, ekonomide, politikada, kültür ve san'at'ta dünyanın bir bütün olarak algılanmaya başlanması ile birlikte başlayan sosyal ve kültürel bir süreçtir. Küreselleşme denildiği zaman, akla ilk gelen bir şeylerin dünya çapında yaygınlaşmasıdır; öncelikle de bilginin, enformasyonun yaygınlaşması. İşin arkasında doğal olarak "üretim" ve "ekonomi" vardır. Siyasetin işin dışında tutulması, elbette düşünülemez. Kültür, küreselleşmenin elbisesi; değerler ise –pek farkedilmese de- işin özü, esasıdır. Çünkü, ne bilgi, ne ekonomi, ne de kültür değerlerden bağımsız olabilir. Değerler onları, onlar da değerleri tekrar tekrar üretir...

Küreselleşme, bir bakıma, demokrasinin, insan haklarının, özgürlüklerin evrensel bir nitelik kazanmasıdır.

Küreselleşme, açıkça görülebilen yönüyle, genelde Batı'nın, özeldede Amerika'nın bütün alanlardaki egemenliğinin kalıcılığını sağlayabilmek için düşünülen bir yapılanma biçimi, yani "Yeni Dünya Düzeni"dir. Bir başka ifadeyle, Amerikan popüler kültürünün dünya çapında yayılmasıdır. Bunu, modernitenin yeni bir safhası, "dünyanın modern kültüre göre yapılandırılması" olarak algılamak da imkan dahilindedir.

---

* Bu makale, 08.11.2001-09.11.2001 tarihleri arasında Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde düzenlenen "Yeni Bir Geleceğe Açılırken İnsan ve Din" konulu sempozyumda sunulan "Küreselleşme ve Din" isimli tebliğden yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dekanı

Konuya dini açıdan bakanların, genellikle irkildikleri görülmektedir. Onlara göre küreselleşme, manevi olan, dinî olan her şeyin tarihin çöplüğüne atılabilmesi ile ilgili bir projeden başka bir şey değildir.

Herkes, kendi zaviyesinden, kendi çıkarlarının ve ideallerinin dikte ettirdiği bir çerçeveden küreselleşmeye bakmaktadır. .

Thomas L. Friedman da şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Soğuk savaş sonrası dünyayı anlayabilmek için, yerine yeni bir uluslar arası sistemin – küreselleşmenin- geçtiğini anlayarak işe başlamak gerektiğine inanıyorum. İnsanların odaklanması gereken ‘tek büyük şey’ işte bu. Küreselleşme bugünün dünyasında olayları etkileyen tek faktör değil, ama eğer bir Kutup Yıldızı varsa, eğer bütün dünyayı biçimlendiren bir kuvvet varsa, o da bu sistem. Yeni olan şey sistem; eski olan ise kuvvet politikaları, kaos, çarpışan uygarlıklar ve liberalizm.”¹

Küreselleşmenin elbette olumlu ve olumsuz yönleri olacaktır. Ancak, onun kontrol altında tutulabilen ve ele avuca sığmayan yönlerinin mevcut olduğunu gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Tıpkı insanoğlunun ürettiği birtakım kurumlar gibi... Kurumlar, bir müddet sonra kendi bağımsızlıklarını ilan ediverirler. Bürokrasinin, her ne pahasına olursa olsun, kendisini korumaya çalışması gibi... Öyle zannediyoruz ki, küreselleşme de bütünüyle olmasa bile, kendi rotasını kendisi çizmeye başlamış bile.. “Bir sistem giderek artan sayıda insanı giderek çeşitlenen biçimlerde aynı anda etkiliyorsa, bu sistem küreselleşmedir.”²

Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılması, 17. asrın sonlarında Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan, 19. yüzyılın ortalarında (Elektronik veya İkinci Sanayi Devrimi) hız kazanan, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri devam eden küreselleşmenin, “iki küreselleşme çağı arasındaki uzun bir mola”nın³ sona ermesiyle birlikte, önündeki tüm engellerin kalkması, küreselleşmenin bir anlamda bağımsızlığını ilan etmesi anlamına gelmektedir.

Küreselleşme, hiç kuşkusuz modernleşme sürecinin yeni bir aşaması. Bir yönüyle, tıpkı Post Modernizm gibi Modernitenin alternatifi... Modernitenin dayatmalarının önemli bir kısmını saf dışı ediyor. Birey yeniden önplana çıkıyor; fakat, etkin ve ciddi güçlerle donanmış bir vaziyette. İzafiyet, pozitivizmin, katı ideolojilerin korkulu rüyası.. Tabii pozitivist din anlayışına sahip olan dindarların da... Bir başka yönüyle de sanki “zihin daralması, ufuk daralması” gibi: “Küreselleşme, ölçek büyü(tül)mesi, hegemonya alanlarının zamansal ve mekansal olarak bütün bir küreyi kapsayacak, kuşatacak ölçüde

1 Thomas L. Friedman, Küreselleşmenin Geleceği, çev.: Elif Özsayar, (İstanbul, 2000), s. 20.

2 Friedman, a.g.e., s. 49.

3 Friedman, a.g.e., s. 16

yaygınlaşması; ama ufuk ve zihin daralması sürecidir. Daha açık ve somut bir ifadeyle Batı hegemonyasının siyasi, ekonomik, kültürel ve stratejik olarak bütün bir dünya üzerinde hakim olması; ama bu hakimiyetin, büyümenin paradoksal bir şekilde bir ufuk ve zihin daralması üretmesi fenomenidir.”⁴

Küreselleşme, bir sel gibi önüne çıkan her şeyi yakıp, yıkıp, kökünden söküp sürükleyip gidiyor. Berlin Duvarı’nın yıkılması, Doğu Bloku’nun çökmesi, 11 Eylül 2001 sonrasında Amerika’nın, dünyayı da peşine takarak Afganistan’a savaş açması bu tespitimizin hem kanıtı; hem de küreselleşmenin insanlığı nerelere sürükleyebileceği hakkında bize birtakım ipuçları vermektedir.

Küreselleşmenin, öncelikle Amerika’nın çıkarlarına hizmet ettiği doğrudur. Çünkü tek kutublu dünyada egemen olan Amerikan kültürüdür. Amerika, “fırsatlar ülkesi”, “özgürlükler ülkesi” olarak cazibe merkezidir. Her yıl binlerce insan Amerikan vatandaşı olabilmek için sıra beklemektedir. Ancak, küreselleşme, her ne kadar toplum mühendisliğine heveslenenlerin işini kolaylaştırıyor görünse de, uzun vadede, gerçeklerin sonsuza dek gizlenmesinin hiç mümkün olmayacağını da göstermektedir. Dışa yansıtılan görüntü, gerçeklerle örtüşmüyorsa, bu durum er ya da geç, Amerika’nın sonunu hazırlayacaktır. “Amerika’nın küresel gücü, yine Amerika’nın küreye yaydığı değerler tarafından tahrip edilir.”⁵ Artık, dünyayı eskisi gibi kontrol altında tutmanın artık pek mümkün değildir. Dünya, bir anlamda kontrolden çıkmıştır. Eylem teorisinin önüne geçmiştir. Göreceliliğin kaygan zemini, dengeli olmayı olağan hale getirebilenlerin ayakta kalabileceklerini göstermektedir. Bu durum, bir yandan bilimperestleri ve pozitivistleri, diğer yandan da değişimi algılamaktan aciz olan dindar ya da statükocu beyinleri rahatsız etmektedir.

Bilim ve teknoloji küreselleşmenin taşıyıcılarıdır. Egemenlik arzusu ve ekonomi, küreselleşmenin motorudur. Baş döndürücü bir hıza ulaşan “değişim”, küreselleşmenin ne olduğunun düşünülmesine fırsat vermeden etkin olmasını sağlamaktadır. Değişim, doğal olarak çözülme ve yeniden yapılanmaları beraberinde getirmektedir. Küreselleşme, yerel olanın evrenselleşmesine, evrensel olanın da yerelleşmesine yol açmaktadır.⁶ Bu durum, bir yandan toplumda var olan alt kimlikleri yeniden dirilterek, toplumsal hayatta parçalanmayı hızlandırmış; diğer yandan da, hayatın hemen bütün alanlarında “evrensel ölçüt”lerin aranmasını bir anlamda zorunlu hale getirmiştir. Bütünleşme ve parçalanma bir arada yaşanmaktadır.

4 Yusuf Kaplan, “Küreselleşmenin Sınırları ve Müslümanlığın İmkanları”, Umran, (İstanbul, Ağustos 2000), Sayı: 72, s. 4.

5 Brzezinski, Kontrolden Çıkmış Dünya, çev.: H. Menemencioğlu, (İstanbul, 1996), s. 111.

6 Ronald Robertson, Globalization: Social Theory and Global Culture, (London, 1992), s. 104.

Küreselleşme, en çok eleştirilen yönüyle dünyayı tek kutuplu hale getirmiş ve üretimin, paranın, zenginliklerin gelişmiş ülkelerdeki belli bir azınlığın elinde toplanmasına yol açmıştır. Dünya, adeta zengin ve yoksul kesimler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Kolonileşme döneminin izleri, “uygarlaştırma” adına yürütülen sömürünün, şimdilerde, küreselleşme eliyle ve hissettirmeden gerçekleştirildiğini düşündürmektedir.

Küreselleşme ile birlikte, teknolojinin getirdiği sorunlar (çevre kirliliği, insanın teknolojiye bağımlı hale gelmesi, yüzyüze iletişimin önemini yitirmesi), insan hakları ihlalleri, güven bunalımı, silahlanma yarışı, artık yöresel olmaktan çıkmış, insanlığın geleceğini tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri, insanca yaşayabilmenin olmazsa olmaz şartı olan güven ortamının baş düşmanı terör ve şiddet de küreselleşmenin etkisiyle küresel bir boyut kazanmıştır. İnsanlığın ciddi bir güven bunalımının eşiğinde olduğunun ilk kanıtlarını, 11 Eylül 2001 sonrası Amerika’da yaşanan panik ortamında bulmak mümkündür. Bütün dünya, terör ve şiddetin, bir bumerang gibi, besleyenleri ve azdıranları da vurduğunu görmektedir. Terörün tanımı konusunda yeni uzlaşma arayışları, terörle mücadelede küresel bir işbirliği ihtiyacı, konunun öneminin farkedildiğinin işaretleridir.

Öte yandan, küreselleşme, aynı zamanda küresel bir “uyanış”ı da beraberinde taşımaktadır. Dünyanın her yöresinde, “sağduyunun sesi” diyebileceğimiz, insan olma bilincinin ve sorumluluğunun farkında olan insanların bir anlamda feryatlarını duyabilmekteyiz. (Nathan Gardels’in editörlüğünü yaptığı Yüzyılın Sonu isimli eser, bu konuda çok ilginç bir derlemedir). Ayrıca, ekonomik açıdan gelişmiş, refah standardı yüksek olan ülkeler, zenginliklerini ve egemenlikleri nasıl koruyacaklarını düşünmeye başlamışlar; geri kalmış ülkeler de, hemen her alanda ciddi sorgulama süreçleri başlatmışlardır.

Dinin, 20. asrın ortalarından itibaren yeniden yükselen bir değer haline gelmesi de küreselleşmenin sonuçlarından birisidir. Küreselleşme ile din arasında çift yönlü bir ilişki vardır: Küreselleşme, bir asit gibi dinde ve bir bütün olarak geleneklerde, derin çözümlere yol açmıştır. Aşırı sekülerleşme, modernitenin, bilim ve teknolojinin desteği ile, dinin etki alanını iyice daraltmıştır. Bu durum, güven bunalımı ve anlam arayışının da katkılarıyla din alanında hem rasyonel arayışları, hem de irrasyonel kaçışları hızlandırmıştır. Din alanında açılma ve içe kapanma diyebileceğimiz bir süreç yaşanmaktadır. İçe kapanma eğilimleri, tarikat ve cemaat yapılanmalarında görülmektedir. Açılma, dine, bilimsel ve felsefi donanımla yaklaşma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme, dinin alanının daraltırken, etkinliğini artırmış; dine ilginin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Aşırı bireyselleşmeden, küresel sorunlardan bunalan akıllı birey, anlam arayışına cevap, sorunlara kalıcı çözüm

bulabilmek ümidiyle, dikkatini din alanına yöneltmek ihtiyacı hissetmiştir. Dine yönelik de, küresel bir boyut taşımaktadır. Diğer taraftan, din de, küreselleşmeye direnerek, onun aşırılıklarını öne çıkararak, etkinliğini göstermektedir.

II

“Din”in binlerce tanımı yapılmıştır. Bundan sonra da tanım denemeleri devam edecektir. Yapılan tanımların çeşitliği, dinin, Antropolojik, Teolojik, Psikolojik, Sosyolojik vs. açılardan farklı görünüm vermesinden ve tanım yapanların dinsel algılarının ortak paydalarının olmamasından kaynaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle, tanımların çokluğu ve çeşitliliğinin en başta gelen sebeplerinden birisi, dinin ve insanın doğasıdır. Din, tarihin her döneminde, her yörede farklı yüzleriyle, değişik boyutlarıyla insanların karşısına çıkmıştır. Aynı dinin, her zaman ve mekanda farklı algılanması, farklı yorumlanması söz konusudur. İslam’ın on dört asırlık tarihi seyrinin, birbirini izleyen duygu yoğun ve akıl yoğun dönemlerden geçtiği söylenebilir. Hz. Muhammed’in sağlığında ve birinci Hicrî asırda duygu yoğun bir yapılanma dikkati çekmektedir. Daha sonra akılcı eğilimlerin güçlendiğini görmekteyiz. Bu durum Mu’tezile ile doruk noktasına ulaşır. Dördüncü hicri asırla birlikte tekrar duygu yoğun bir süreç başlar ve Moğol kasırgasının ardından ortaya çıkan mistik eğilimlerle olgunlaşır... İslam’ın yayılma sürecinde Tasavvuf ve tarikatların etkili olması...

Öte yandan, her insan, “tek” bir varlıktır; “din”, istisnasız bütün insanların ilgi alanı içerisindedir. Tarih boyunca, “insan”ı biçimlendiren en temel öge, -adı, niteliği ne olursa olsun- din olmuştur. Ancak, dinin, tarihsel akıştaki tezahürlerindeki farklılık ve çeşitlilik, benzer bir biçimde bireyin yaşam serüveninde de ortaya çıkmaktadır. Her insanın, hayatının her aşamasında farklı bir din anlayışı vardır.

Küreselleşme, dinin hem özünde, hem de anlaşılma biçimlerinde etkili olmaya başlamıştır. Akla, bilim ve teknolojiye yapılan aşırı vurgu, bilimsel algıdaki artış, öne çıkan özgürlük, yaratıcılık, insan hakları gibi evrensel değerler, zorunlu olarak, dinlerin bu konularda ne dediğinin araştırılmasını gerektirmektedir. Modernitenin, onun devamındaki bir süreç olarak küreselleşmenin dinsel gelenekleri tehdit etmesi, bir tür meydan okuma olarak algılanmış ve buna cevap bulunmaya çalışılmıştır. Ayrıca, karşılaşılan çağdaş sorunların üstesinden gelinmesinde dinden yardım aramak da, küreselleşme ile daha bir belirgin hale gelmiştir. Kurumlaşmış dinlerin bile müntesipleri tarafından sorgulanmaya çalışılması, önemli bir olaydır. Evrensel ahlâk arayışı bu sürecin dikkat çekici örneklerinden birisidir.

İnsanlığın barış içinde yaşayabilmesi de, yerel evrensel değerlerin ortak kökleri üzerine kurulu yeni bir kuşatıcı ahlâk anlayışı ile mümkün olabilir. ”Eğer farklı kültür ve dinlerden insanlar, bir devlet içerisinde barış içinde yaşamak istiyorlarsa, bir değerler sistemini paylaşmak ve bir ortak normlar, haklar ve görevler bilincine sahip olmak zorundadırlar.”⁷

Din, toplumları hem parçalamakta, hem de bütünleştirmektedir. İnsanların din anlayışına dayalı olarak çeşitli gruplara ayrılması, su sızdırmayan bölmelerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu durum, kurumlaşmış dinlerin birbirlerine karşı tavırlarında olduğu kadar, aynı dine mensup farklı cemaatlerin birbirlerine yaklaşım tarzlarında da söz konusu. Daha doğrusu aynı mantık geçerli: “Tek doğru benimki”. Öyle zannediyoruz ki, bu anlayışı yıkabilmenin tek yolu, yine dinden geçmektedir: Dinin “tek doğru benimki” demeye müsaade etmediğini anlatabilmek. Bu tekelci anlayış kırılmadan, özellikle kurumlaşmış dinler, barışı tehdit etmeye devam edeceklerdir. Çünkü, din, çatışmanın özünde gizli olan egemenlik arzusunun, zenginlik tutkusunun, hırsın, açgözlülüğün, şiddet hastalığının kamufle edilmesini kolaylaştıran bir kalkan gibidir. Din adı altında, her türlü ahlaksızlığı kamufle edebilirsiniz. Öyle ki, kendiniz bile onun din olduğuna inanabilirsiniz. Tarih, dinin, özellikle egemenlik için –meşruiyet, süreklilik, etkinlik vs.- çok kötü kullanıldığını göstermektedir. Dinin egemenlik davası olmamalıdır. “Örgütlü dinlerin bölücü etkileri kökünden silinip atılmadıkça insanlık birleşemez.”⁸

Din, insanlığın gelişmişlik düzeyine göre, birbirinin devamı niteliğinde olan yeni fonksiyonlar üstlenmektedir. Kurumlaşmanın ve birey bilincinin olmadığı dönemlerde din, “günah-sevap, helal-haram” gibi, düşünce dünyalarını fazla çaba sarfetmeksizin netleştiren ve bazı olumlu davranış ve tutumları beraberinde getiren kategorik kavramlarla hayatta etkin olmuştur. Sosyal hayatta kurumlaşma ve birey bilincinin gelişmesi, dinin fazla düşünmeye gerek kalmaksızın kabul ettirdiği birtakım doğrularla, insanoğlunun keşfettiği doğruların kesiştiği bazı noktaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dinin alanı daralmış; din ahlâk perdesi altında etkinliğini sürdürmüştür. Doğa Bilimleri ve teknoloji alanındaki gelişmelerin ve dogma haline gelmiş olan ideolojilerin empoze ettikleri “kesinlik”, “belirlenmişlik” duygusu, bir ara, din, metafizik veya maneviyat adına ne varsa hepsinin silinip süpürüleceği gibi bir zehabın yaygınlaşmasına yol açmıştır. Ancak bugün gelinen nokta oldukça ilginçtir: Artık, ne bilimde determinizmden-kesinlikten, ne de, sosyal hayatta belirlenmişlikten söz edilmektedir. Rölativitenin kaygan zemininde dans etmeyi öğrenmek zorundayız. Çünkü insanlığın devamı güven duygusunun varlığı ile

7 Hans Küng, *Evrensel Bir Ahlak Doğru*, s. 1.

8 Leslie Lipson, *Uygarlığın Ahlaki Bunalımları*, çev. Jale Çam Yeşiltaş, (İstanbul, 2001), s. 302.

doğru orantılıdır. ”Fanatik kesinliklerin egemen olduğu bir dünyada, ahlak fazlalık olarak görünebilir. Ama ihtimallerle dolu bir dünyada, ahlaki zorunluluklar, güvenin başlıca, belki de yegane unsurudur.”⁹

Anlaşılan o ki; din, insanlığın doğal akışında, bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra da etkin olmaya devam edecek. Çünkü, insan din olmadan pek bir şey yapamıyor. Bu boşluk, ideolojilerin din haline getirilmesi gibi bir sonuç doğurabiliyor; ortaya çıkan metanitler, tarihin en büyük insan kıyımlarını, - üstelik de insanlık adına- gerçekleştirebiliyorlar. Faşizm ve Komünizmin neler yaptıkları henüz hafızalardan silinmiş değildir.

İnsanlık zor, fırtınalı bir zaman diliminden geçmektedir. “Dünyanın böyle fırtınalı bir döneminde insanlığın sadece politik programlara ve hareketlere ihtiyacı yoktur. Onun, halkların etnik ve ahlaki grupların ve dinlerin, gezegenimiz dünyanın ortak sorumluluğunun bilinciyle, barış içinde birlikte yaşatacak bir geniş görüşe (vizyon) de ihtiyacı vardır. Geniş bir görüş ise ümitleri, hedefleri, idealleri ve değerleri gerektirir. Maalesef dünyanın her yerinde, insanların çoğu, bunları kaybetmiş durumdadırlar. Yine de şundan emin olabiliriz: Dinler, istismar edilmelerine ve tarih içinde zaman zaman görülmüş başarısızlıklarına rağmen, ümitleri, hedefleri, idealleri ve değerleri canlı tutacak, kuracak ve yaşatacak sorumluluğu içlerinde taşımaktadırlar...”¹⁰ İnsanlığın barış içinde yaşayabilmesi, barışın kalıcı olabilmesi, demokrasinin evrensel bir ahlak anlayışının kılavuzluğunda gelişmesine bağlıdır. Hans Küng ve Karl Josef Kuschel’in kaleme aldıkları, farklı dinlere mensup pek çok insan tarafından imzalanan “Dünya Ahlakı Hakkında Açıklama”da yer alan şu tespitleri dikkat çekicidir:

“Kişisel tecrübelerden ve gezegenimizin sıkıntılarla dolu tarihinden öğrenmiş bulunuyoruz ki;

- Sadece kanunlar, düzenlemeler ve gelenekler yolu ile daha iyi bir dünya düzeni oluşturulamamıştır; zorlama ile de oluşturulamayacaktır;
- Barışın, adaletin ve yeryüzünün korunmasının başarılabilmesi, insanların, adaletin sağlanmasında hemfikir ve işbirliği içinde olmalarına bağlıdır;
- Adaletin ve hürriyetin gerçekleşmesine katkı, bir sorumluluk ve görev bilincini gerektirir ve bunun için de insanların hem kafalarına hem kalplerine hitab edilmelidir;

9 Brzezinski, Kontrolden Çıkmış Dünya, s. 259.

10 Küng, a.g.e., s. 15.

- Ahlâkî davranış olmaksızın hukukun devamını sağlayacak bir dayanak söz konusu olamaz ve bunun içindir ki, bir dünya ahlâkî olmadan yeni bir dünya düzeni olmayacaktır.”¹¹

İşin gerçeği, küreselleşme, insanlığı bir “Dünya Ahlâkî” arama noktasına getirmiştir. “Dünya ahlâkî ile anlatılmak istenen şey, yeni bir dünya ideolojisi değildir; mevcut dinlerin ötesinde yeni ve birleşik bir dünya dini de değildir. Dünya ahlâkından kastımız, halihazırdaki bağlayıcı değerler, değiştirilemez ölçütler ve şahsi tutumlar alanında temel bir uzlaşmadır. Ahlâkta bir temel muvafakat olmazsa kaos veya bir çeşit diktatörlük, toplumları er ya da geç tehdit edecektir ve insanlar ümitsizliğe düşeceklerdir.”¹² İnsanlığın geleceği, “doğruların”, “iyilerin”, “gerçeklerin” hiç kimsenin, veya hiçbir grubun, toplumun tekelinde olmadığına, olamayacağına anlaşılmasına bağlıdır. Bu durum, yeni bir düşünce kalıbının etkin ve yaygın olmaya başlaması anlamına gelecektir: Kötülerin içinde iyi olmak yerine, iyilerin içinde daha iyi olmak...

İnsanlığın geleceğinde barıştan, güvenlikten, insanlıktan söz edilecekse, bilim ve teknolojiye bağlı olarak artan gücün kontrol edilmesini sağlayacak; tüm insanların insanca yaşayabilecekleri eşğin altında kalmayacakları şekilde zenginliğin, paylaşımını kolaylaştıracak; açgözlülüğü dizginleyecek bir yüksek evrensel değerler sistemine ihtiyaç olduğu açıkça görülmektedir. Bu, ya insanların, benimsemeseler de hayır diyemeyecekleri, insanî boyutu, amaçları, yararları tartışma götürmeyecek kadar açık seçik olan bir evrensel ahlâkla sağlanabilir; ya da örgütlenmiş dinlerin küreselleşmenin gereklerine göre yeniden yapılanarak, egemenlik ve üstünlük yarışından çıkıp, sevgi, barış ve hoşgörüde evrensel boyutu önplana çıkartmaları ile mümkün olabilir. Ancak, her ikisinin de kolay olmadığını belirtmekte fayda vardır.

Yüksek güven kültürüne olan ihtiyaç, gücün kontrolü, çevre sorunlarının üstesinden gelinmesi, evrensel ölçekte adaletin tesisi, dinin insanlığın sonuna dek varlığını ve etkinliğini sürdüreceğini göstermektedir. İnsanın gelişmişlik düzeyi, gücü arttıkça dine olan ihtiyaç daha da artmaktadır. Toynbee'nin şu tespitleri dikkat çekicidir: “Din bana, bilince sahip ve sonuçta kaçınılmaz bir seçim yapma gücü ve buna bağlı olarak seçim yapma gerekliliği olan bir varlığın yaşamı için zorunluluk olarak görünüyor. İnsanın gücü ne kadar büyürse dine gereksinimi de o kadar artıyor. Eğer bilimin uygulaması din tarafından ilham ve idare edilmezse, bilim hırsla göre uygulanacak ve hırsla o kadar etkili hizmet edecektir ki yıkıcı olacaktır.”¹³ Küreselleşme, bir yandan

11 Küng, *a.g.e.*, s. 16.

12 Küng, *a.g.e.*, s. 16.

13 Toynbee -Ikada, *Yaşamı Seçin*, çev.: Ümit Arık, (Ankara, 1992), s. 50.

dine olan ihtiyacı artırırken, diğer yandan da dinlerin öz ve yapı açısından kendilerini yenilemelerini, bir anlamda zorunlu hale getirmektedir.

Küreselleşme, bilimsel anlayışın ve bilimsel bilginin dünya ölçeğinde yaygınlaşmasını sağlayarak, dinin bilimsel yöntemlerle araştırılmasının, hatta anlaşılmasının kapılarını aralamıştır. Bilimin sadece doğa bilimlerinden ibaret olmadığı, dinle ilgili disiplinlerin insan bilimlerin bir alt kümesi olduğu yavaş yavaş bilim çevrelerinde konuşulmaktadır. Dinin, en genel anlamda bilimin konusu yapılması, din alanına yeni ufuklar açacaktır.

III

Modernite ve onun devamında ortaya çıkan küreselleşme süreci, İslam'ı da ciddi olarak etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Müslümanlar, Batı'nın, sanayi devrimi ve aydınlanma ile birlikte "gücü" ellerine geçirdiğini acı tecrübelerle, Batı'nın sömürgesi haline gelerek, yaşayarak farketmişlerdir. Osmanlı şemsiyesinin kırılmasından sonra, Müslümanların yaşadıkları bölgelerin önemli bir kısmı İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların, Rusların egemenlik alanına girmiştir. Bugün Birleşmiş Milletler'de temsil edilen halkı Müslüman olan ülkelerin çoğu bağımsızlıklarına 1940-1960 yılları arasında kavuşmuşlardır. Devletlerin sınırları, egemen güçler tarafından, kendi çıkarlarına uygun bir tarzda çizilmiştir. Bu durum, İslam dünyasında, dünyada olup bitenleri doğru anlama, doğru değerlendirme konusunda kalıcı zihniyet sorunlarının oluşmasına ve ağırlıklı olarak tepkisel din anlayışlarının üretilmesine yol açmıştır.

Türkiye, İslam ülkeleri içinde, devlet ve toplum olarak, Batı'ya ve dolayısıyla küreselleşmeye en açık olan ülkedir. Hiçbir zaman Batı'nın sömürgesi olmamıştır. Binlerce yıllık köklü bir devlet geleneğine sahiptir. Dünyanın en hızlı kültür değişimini yaşayan bir ülkedir. 1990'lardan itibaren, toplumda din ciddi olarak tartışılmaktadır. Din alanındaki tartışmalar, sağlıklı bir zeminde bilimsel bilgi ile desteklenirse, bu durum, ciddi bir paradigma değişikliğini beraberinde getirebilir. Bu paradigma değişikliği, din alanında bir yeniden yapılanmanın kapılarını açabileceği gibi, uzun vadede yeni bir uygarlığın anahtarı da olabilir.

Müslümanların, özellikle son üç asırdır yaşadıkları ağır şok, özellikle sağlıklı düşünmeyi gerçekten çok güçleştirmiştir. Pek çok alanda, ciddi paradokslar iç içe geçmiş durumdadır. İnsan, ister istemez, Kur'an'daki "kalb mühürlenmesi"nin ilginç bir örneği ile karşı karşıya kalıp kalmadığımızı düşünmeden edememektedir. Dikkat çeken bariz çelişki örneklerini şöyle sıralamak mümkündür: "Kur'an, anlaşılmak için indirilmiştir-Müslümanlar, Kur'an'ı anlamaksızın okumayı ibadet olarak görmüşler ve asırlardır, anlamak

ihtiyacı hissetmeksizin Kur'an ezberlemişler ve okumuşlardır". "Kur'an, ataların dini adı altında, din haline getirilmiş, sorgulanmayan geleneği eleştirmiş- Müslümanlar, yaşanan geleneği kutsallaştırmışlardır". "İslam en son ve en mükemmel din olmasına rağmen, Müslümanlar, her bakımdan Müslüman olmayanlara bağımlı hale gelmişlerdir". "İslam, Müslümanın, en azından Hacca gidebilecek, zekat verebilecek kadar zengin olmasını isterken, Müslümanlar gelir düzeyi en düşük toplumlardır". "İslam adaletin hayatın bütün alanlarında egemen olmasını istemesine karşın, zülmün, insan hakları ihlallerinin en yoğun yerler, halkı Müslüman olan ülkelerdir"....

Gizlenmesi mümkün olmayan çelişkiler, ciddi ezilmişlik, aşağılanmışlık duygusu, ekonomik yetersizlikler, yaratıcı yeteneklerin dumura uğraması, adaletin eksik ya da hiç olmayışı vs., Müslümanları olay ve olguları anlarken ve değerlendirirken, daha çok tepkisel düşünmeye ve davranmaya sürüklemektedir. Kelimenin tam anlamıyla, bireysel ve toplumsal planda, parçalanmış bir akıl iş görmektedir. Daha da, Müslüman insan ciddi bir kişilik bölünmesi ile karşı karşıyadır.

Kısaca söylecek olursak, herkesin kafası biraz karışık; ama Müslüman insanın kafası çok fazla karışık. Biz, sadece ne olursa olsun, yaşayalım demiyoruz; aynı zamanda insanlığın genel gidişinde de söz sahibi olmak istiyoruz. Ne var ki, şu anda, yaptığımız şey, her ne pahasına olursa olsun, ayakta kalabilme mücadelesi... Dinimiz konusunda bile kafamız karma karışık. Oysa, aydınlanma, öncelikle inanç dünyasının aydınlık hale gelmesiyle başlayan bir süreçtir. "İster Tanrıbilimsel, ister ideolojik olsun, mantığa dayanmayan inançların hepsinin zihinsel sonucu tutuculuktur."¹⁴

1990'lardan sonra, etkisini ve hızını iyice artıran küreselleşme, bize, öncelikle, kendimizi, çelişkilerimizi, evrendeki yerimizi, geçmişimizi ve geleceğimizi yeniden sorgulama imkanı vermektedir. Öyle zannediyoruz ki, ilk defa, kendi sorunlarımızı küresel ölçekte ele almaya başlıyoruz. Artık, geçmişle avunmanın, "Müslümanın üstün" olduğunu sayıklayarak mutlu olmanın; Batı'ya, bilime, teknolojiye, uygarlığa söverek tatmin olmanın zamanı geçmiştir. Küreselleşme, mevcut bilim ve teknoloji ile şu andaki halimizle yarışamayacağını acı bir şekilde bize hissettirmektedir. Ancak, "tüketici köleler" olarak kalınamayacağı da açık bir gerçektir. Öyleyse, bir ucundan küreselleşmeye yapışmak zorundayız. Bunun yolu da, öncelikle, kendimizi ve insanlığın akışını doğru anlamaktan; değişimin frekansına girerek, değişirken, değiştirmeyi başarabilmekten geçmektedir. İlk yapılacak iş, kanaatımızca İslam'ı yeniden düşünmek olacaktır. Çünkü, küreselleşmenin alternatifinin İslam olmadığını anlayabilmemiz, ancak, İslam'ı yeniden düşünmeye

14 Leslie Lipson, Uygarlığın Ahlaki Bunalımları, (İstanbul, 2001), s. 290

başlamakla mümkün olabilir. Küreselleşmenin arkaplanında egemenlik arzusu, ekonomi ve birtakım değerler olduğunu hiç kimse inkar etmemektedir. Fakat, mevcut haliyle küreselleşme, modernitenin devamı olan sosyal ve kültürel bir süreç olarak öne çıkmıştır. Elbette olumlu ve olumsuz tarafları vardır. Bunun alternatifi, evrensel düzeyde insanlığın ihtiyaçlarına cevap verebilecek, modernitenin ve küreselleşmenin getirdiği temel sorunlara alternatif çözümler üretebilecek yeni bir sosyal ve kültürel süreçtir. Bu işi, Batı kendi içinden bir alternatif üreterek de yapabilir; Müslümanlar da yapabilirler. Müslümanların yaratacakları, küreselleşmeye alternatif olabilecek oluşumlar, hiçbir zaman İslam'la özdeşleştirilemez. Bu sebepten, bize düşen, öncelikle İslam üzerinde yeniden düşündürmektir. Bunu başarabilirsek, din alanında yeni inşa faaliyetini de başlatmış oluruz. Bu ise, bize yeni bir uygarlığın kapılarını açacak yeni bir paradigma değişikliğidir.

Küreselleşme, İslam dünyasının yaşamak zorunda olduğu din alanındaki aydınlanma sürecini hızlandırmıştır. Bu süreç, dinde ve din anlayışında çözümlenme ve yeniden yapılanmaları beraberinde getirmektedir.

Müslümanlar, din anlayışında inancın ve aklın önplana çıktığı yeni bir dönemeçtedirler. Yaklaşık üç asırdır devam eden, yer yer içselleştirildiği görülen tepkisel tavırlar ve tepkisel anlayış biçimi, yavaş yavaş etkinliğini yitirmekte ve yerini tutarlılık arayan, sevgi temeline dayalı, evrensel nitelik taşıyan, insanın ve evrenin gerçekliği ile örtüşen bir anlayış biçimine bırakmaktadır. Bunun kısa sürede olgunlaşacağını beklemek, fazla iyimserlik olur. Ancak, koşullar, Müslümanları bir anlamda varlık-yokluk mücadelesinin içine sürüklemiştir. Var olabilmek, küreselleşmeyi gören, temel ilke ve değerleri evrensel çizgide yaşatabilen, tüm insanlığı kucaklayabilecek yeni bir anlayışın egemen olmasına bağlıdır. Küçülen dünyada, artık, sadece Müslümanlara özgü mekanlar (darü'l-İslam) yoktur.